OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

O SLOVNICI SODOBNEGA ČEŠKEGA JEZIKA (1. DEL 2010, 2. DEL 2014)

Václav Cvrček a kol.: *Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví).* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. 2010. 354 str.; Jarmila Panevová a kol.: *Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu).* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. 2014. 292 str.

Vsekakor je bila za oba glavna avtorja in za njune sodelavce sestava slovnice na osnovi aktualnega jezikovnega gradiva iz korpusov – glavni vir je češki narodni korpus z dvema govorjenima korpusoma v Pragi in Brnu – najprej izziv, potem pa tudi veliko delo: predstaviti stanje sodobne češčine z novim aktualnim gradivom. Verjetno bi se tega dela veliko težje lotila, če ne bi imela na razpolago tudi tako obsežnega korpusa jezikoslovnih razprav o češčini, ki ga premore češko jezikoslovje – če ne naštevam bolj specializiranih monografij, je za sodobno češčino bistvo zbrano v trizvezkovni akademijski slovnici *Mluvnice češtiny 1–3* (1986/87, Praha: Academia). V obeh delih *Mluvnice současné češtiny* je vsa upoštevana jezikoslovna literatura tudi navajana v rubriki Strokovni viri, bolj eksplicitno pa se nanjo sklicuje in jo tudi sproti besedilno navaja avtorica drugega skladenjskega dela Mluvnice 2 Jarmila Panevová. Za nastanek *Mluvnice současné češtiny 1, 2* sta bila torej izpolnjena dva osnovna pogoja: obsežen korpus jezikoslovnih študij in obsežen korpus besedil, ustrezno besedilnotipsko, oblikoslovno in skladenjsko označen.

Čeprav je drugi del slovnice *Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu)* Jarmile Panevové s sodelavci vsaj navzven logično vsebinsko nadaljevanje prvega dela slovnice *Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví)* Václava Cvrčka s sodelavci, pa se pristop oz. odnos obeh glavnih avtorjev do dosedaj doseženega in tudi v popisu in opisu sodobnega gradiva bistveno razlikuje. *Mluvnice současné češtiny 1, 2* torej vsaj vsebinsko ni enovito oz. koherentno delo, zato ga bom predstavila posamič, in sicer z vidikov namena, uporabnosti in presežkov.

Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví) Václava Cvrčka s sodelavci (v nadaljevanju Mluvnice 1) je po besedah avtorja opisna slovnica, zasnovana izključno na oblikoslovno in skladenjsko označenem gradivu. Po načelu popisa dejanskega jezika se avtor zelo eksplicitno odreka vsakršnemu vrednotenju in uporabnostni hierarhizaciji. Tovrstna slovnica s poudarjenim razmerjem govorjeno x zapisano je lahko namenjena samo dobro jezikovno osveščenemu in tudi dovolj suverenemu uporabniku, ki so mu osnovna oz. izhodiščna normativna načela v lastnem jeziku jasna in se na podlagi tega dodatnega informativnega opisa in popisa lahko samo še dokončno odloči o določeni funkcijsko-stilski rabi. In če zagovarjamo samo popis trenutne jezikovne rabe z več možnostmi v govorjeni in zapisani češčini, je navsezadnje najoptimalnejši popis jezika že dobro programsko zasnovan pisno-govorni korpus z vsemi oblikoslovno-skladenjskimi podatki na sproti ažuriranem besedil-

nem gradivu; slednje namreč zagovarja avtor te slovnice in ji s tem vsaj posredno odreka njeno osnovno poslanstvo. K poudarjani uporabnostni usmeritvi slovnice pa bi sodilo tudi sprotno navajanje jezikoslovnih virov, iz katerih avtor črpa opredelitve. Še posebej se pogreša dokumentiranost jezikoslovnih trditev, ki jim avtor nasprotuje ali pa z njimi polemizira; samo na koncu knjige navajani jezikoslovni viri niso v skladu niti z uporabnostno zasnovo slovnice, še manj z raziskovalnimi načeli. Sicer pa avtor na eni strani zagovarja 'koncept minimalne intervencije' v jezikovno stanje (19) v smislu le popisa uporabljanih jezikovnih različic, na drugi strani pa sam zapada v pavšalna vrednotenja in trditve v smislu, da npr. pojem *spisovná čeština* (slovenjen kot *knjižna češčina*) ni povezan z jezikoslovnimi ugotovitvami oz. opredelitvami (23). Samo poimenovanje, ki postane termin, namreč ne more biti »zmotno«, lahko pa se ga glede na spremenjene predstave o pojmu redefinira, dopolni, ali sčasoma tudi utemeljeno zamenja. Tudi večno živi in aktualni češki pojem »prožne stabilnosti« v jeziku deskriptivni in preskriptivni vidik ne obravnava izključevalno – tj. če je deskriptivno pojmovanje izhodiščno in prevladujoče, s tem ne izloča osmišljanja in utemeljevanja določene jezikovne rabe, navsezadnje je bistvo uporabe jezika v uzaveščanju rabe in ne v a priori prepovedih. Osmišlja in utemeljuje pa se tako sistemsko oz. predvidljivo rabo kot tudi nesistemsko oz. nepredvidljivo rabo. Znotraj opisa dejanske rabe pa je treba upoštevati tako stil kot normo, in slednja je nekaj osnovnega, v osnovi vezanega na pomenske in izrazne utemeljitve, ki so razvojno zasnovane. V tej slovnici pa je bilo avtorjevo vodilo zgolj in samo opis rabe brez vsakršnega vrednotenja in jezikoslovnega komentiranja in odraz tega so milo rečeno poenostavljene predstavitve današnje češčine v poglavjih 1 Splošno o jeziku, 2 Splošno o češčini, 3 Razvoj češčine, 4 Fonetika in fonologija, 5 Leksikologija, 8 Uvod v skladnjo, 9 O besedilu in stilu (Stilistika), 10 Pisni sistem. Izvzemam poglavji 6 Tvorjenje besed in 7 Morfologija v smislu oblikoslovja. Pri tvorjenju besed avtor poudari, da so tvorjenke predstavljene z vidika sodobnega govorca češčine, kar naj bi to že pomenilo: po predstavitvi sodeč verjetno to pomeni osredinjenje na razmerji tvorjeno x netvorjeno, motivirano x motivirajoče s poudarkom na logično-pomenskih razmerjih – z vidika tvorjenja oz. pomenotvorja so poudarjene mutacija, modifikacija in transpozicija, kar pa v primerjavi z obsežno predstavitvijo češkega besedotvorja v *Mluvnice češtiny 1* (1986: 191–526), če odmislimo vsa druga starejša in mlajša specializirana dela o besedotvorju v češčini, seveda nima dodane vrednosti.

In kaj novega oz. informativnega bi lahko ponudilo besedotvorje nove leksike? Začeli bi lahko že z omembo, ki velja tudi za slovenščino, da večina novih poimenovanj sodi med besednozvezne lekseme. Informativno in tudi primerjalno koristno bi bilo vedeti, ali in koliko teh besednozveznih leksemov prehaja tudi v poenobeseditev, v sklapljanje ali v zlaganje; s tega vidika so pri nas aktualni npr. leksemi kot *vikend hiša*, *bungalov naselje*, *aperitiv bar*, *bivak vreča* ipd. Glede na novo gradivo bi torej pričakovali natančnejšo tipološko obravnavo besednozveznih leksemov, poenobesedenj in konverzij. Novo gradivo bi moralo prinesti vsaj opozorila pa tudi obravnave sprememb kategorialnih sestavin in lastnosti, npr. *kolesarka* ni več samo 'ženska na kolesu' ampak tudi ‘kolesarska steza’, in še *informativec* ‘informativni dan’ in ‘voditelj informativne oddaje’, *terenec* ‘terensko vozilo’ in ‘terenski delavec’, *trojček* ‘izpit iz treh vsebinsko povezanih predmetov’, ‘paket treh telekomunikacijskih

storitev' in 'sodelovanje treh političnih strank' ipd. Avtorjeno stališče, da leksemi z *ne-* niso tvorjenke, jih pa vseeno navaja, ostaja neutemeljeno. Glede na korpusno izhodišče bi pričakovali naštevanje zgledov glede na pogostnost rabe in ne abecedno. Tako koncipirane obravnave imajo tudi enkratno možnost opozoriti na kategorialna oz. slovnična odstopanja glede na dosedanjo slovnično rabo, pa tega ni, vsaj ne dovolj eksplicitno, da bi vsak bralec kar najhitreje prišel do tovrstnih podatkov.

Korpusni pristop še najbolj upraviči poglavje 7 Morfologija – po besednih vrstah pregledno in dovolj izčrpno informira o rabi, zlasti o variantni rabi. To poglavje namreč daje kar nekaj informativno koristnih oz. uporabljivih podatkov: zastopanost besednih vrst v slovarju primerjalno z razmerji besednih vrst v besedilih in v govorjeni češčini (132), pogostnost rabe sklonov v češčini (141) in spisek samostalnikov, ki so najpogosteje nepravilno sklanjani (148), čeprav se avtor zelo eksplicitno vzdržuje normativnih sodb. Z vidika današnje rabe je koristna predstavitev rabe samostalnikov glede na različno funkcijsko-stilno vlogo besedil, tj. v strokovnih, publicističnih, leposlovnih in praktičnosporazumevalnih besedilih (134). Znotraj obravnave vsake sklanjatve so sprotni popisi variantnih rab sklonskih oblik (143–195) in sprotni izpisi teh sklonskih različic glede na razmerje zapisano x govorjeno. Opozorjeno je na nihanje rabe spola, in sicer na aktualna nihanja v razmerjih moško neživo – žensko/srednje, srednje – žensko kot na posledico specifične skladenjske rabe, npr. *godalni kvartet* 'inštrumentalno delo ' nasproti *godalni kvarteto* 'inštrumentalni sestav', dvojina ostaja pri parnih organih organizmov. Kot rečeno, poglavje o oblikospreminjevalni morfologiji prinaša največ uporabnih korpusnih podatkov o rabi, brez funkcijsko-stilnega komentiranja rabe ali kakršnega koli vrednotenja. Primerjalno s slovenščino je povedna tudi raba kratkih in dolgih oblik zaimkov (212), raba predlogov v funkcijsko-stilno različnih besedilih (284–288) in raba različic členkov v razmerju zapisano x govorjeno (295–298).

Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu) Jarmile Panevové s sodelavci (v nadaljevanju Mluvnice 2). V nasprotju z avtorjem prvega dela slovnice glavna avtorica drugega dela Jarmila Panevová jasno napiše, da je glavni namen drugega dela slovnice zaobjeti in predstaviti skladnjo čeških besedil 90-ih let 20. stoletja s pomočjo drevesnih zgradb, ki so bile v letih od 1997 do 2006 izdelane za skladenjsko označitev Praškega odvisnostnega korpusa (Prague Dependency Treebank /PDT/) in za skladenjsko označevanje korpusov sploh. Avtorica je od začetka tvorno sodelovala pri nastajanju praškega skladenjsko označenega korpusa in za izhodišče skladenjske analize je izbrala funkcijski popis skladnje (s vsemi odvisnimi razmerji na vseh nivojih skladnje), čeprav pri reševanju prikaza posameznih skladenjskih pojavov upošteva tudi vse druge relevantne češke jezikoslovne vire o skladnji. Ker je bil glavni cilj postaviti češčini ustrezno skladenjsko označitev v besedilnih korpusih, je bilo treba poiskati ustrezno izrazno označitev za prav vse različne tipe besedilnih zgradb – v korpusu z 40 odstotki publicistike, 20 odstotki ekonomskih sporočil, 20 odstotki poljudnozanantvenih besedil in z 20 odstotki strokovnih besedil je bilo treba skladenjsko označiti npr. tudi idiome, frazeme, matematične formule, športne izide ipd. Prednost in hkrati težavnost skladenjskega označevanja korpusa besedil torej je, da ponuja kar najbolj različne možnosti skladenjskopomenskih zgradb povedi, ki jih je treba ustrezno skladenjsko označiti, nič se

namreč ne sme preskočiti ali izpustiti. Za namene skladenjskega označevanja je bilo potrebno različna skladenjska razmerja oz. odvisnosti čim bolj ustrezno vektorsko prikazati v smislu »korenskih dreves«, kjer je edini koren vsakemu drevesu lahko samo povedek glavnega neodvisnega stavka; vertikalna postavitev v skladenjskem drevesu izraža odvisnostna razmerja med jedrnim in odvisnim delom, horizontalna postavitev pa odraža razvrstitev v stavku od leve proti desni. Drugo vprašanje pa seveda je, do katere mere lahko drevesni prikaz skladenjskih odvisnosti zaobseže diateznost med pomensko/globinsko zgradbo in površinsko/stavčnočlensko zgradbo. Za skladenjskega označevalca je namreč bistvena izhodiščna skladenjskopomenska zgradba sporočila, ki pa je v dejanskem besedilu lahko izražena v tvorniku ali trpniku, z nezaznamovano stavo besed ali z upoštevanjem členitve po aktualnosti. Sledenje skladenjskim drevesom je zahtevno in tudi sledenje vsem uporabljenim krajšavam in simbolom, zato bi moral biti tudi seznam uporabljenih stavčnočlenskih krajšav in simbolov predstavljen že ob predstavitvah vseh drevesnih različic, in ne šele na koncu knjige (277–282); zato pa so sproti predstavljeni vsi udeleženci in udeleženske vloge v pomenski zgradbi poročil (28–29). Besedilnemu diktatu korpusa in njegovemu skladenjskemu označevanju z vektorskimi drevesnicami je podrejena jezikoslovna obravnava vseh dejansko rabljenih skladenjskopomenskih razmerij, ki so (bila) jezikoslovno obravnavana v različnih jezikoslovnih delih tudi češkega jezikoslovja in so tu zaobjeta po poglavjih 1 Skladnja z vidika odvisnostnih razmerij, 2 Tipi odvisnostnih razmerij, 3 Diateza in alternacija, 4 Koordinacija, apozicija, parenteza, elipsa, 5 Koreferenca, nedoločniške zgradbe, nominalizacija, 6 Členitev po aktualnosti in 7 Soodvisnost morfologije. Skladnja je torej predstavljena z vidika možne vektorske označenosti skladenjskih razmerij, tovrstno skladenjsko označevanje v smislu drevesnih skladenjskih zgradb pa zahteva slovnično zelo osveščenega uporabnika; samo dobro jezikoslovno razgledan bralec bo iz korpusa skladenjskih drevesnic lahko ugotavljal in primerjal pestrost in tipologijo različnih možnih skladenjskih zgradb v čeških besedilih in iz tega predvideval tudi nadaljnje možne skladenjske smernice v jeziku.

Kot rečeno, slediti skladenjskim drevesnicam, ki skozi poglavja vektorsko prikazujejo različne skladenjske pojave oz. razmerja, zahteva solidno in utrjeno slovnično znanje, in lahko samo pritrdim uvodni misli avtorice, da je ta celotni skladenjski prikaz namenjen zlasti proučevanju češke skladnje s pomočjo skladenjsko označenega korpusa PDT. In zdi se, da je glavni presežek tega dela ravno čim bolj domišljena grafična razdelava skladenjskih razmerij za potrebe skladenjsko označenega korpusa, ki je tudi ustrezno vzorčno in reprezentativno besedilnotipsko in žanrsko sestavljen. In to avtorica Jarmila Panevová kot znana češka jezikoslovka z desetletnimi izkušnjami tudi jasno zapiše.

In kaj je glavni prispevek obeh delov slovnice? Potrdilo se je, da se je do sedaj največ naredilo zlasti na oblikoslovnem označevanju korpusov, natančneje na označevanju zlasti oblikospreminjevalnih morfemov, in češki jezikoslovci že dve desetletji intenzivno delajo tudi na izpopolnjevanju skladenjskega označevanja. Posledično je v Mluvnici 1 najbolj informativno in uporabno poglavje, ki predstavlja aktualno uporabo sklonov in sklonskih različic zlasti v razmerju zapisano nasproti govorjeno, v Mluvnici 2 pa je aktualizirana množica skladenjskopomenskih razmerij ravno z vi-

dika možnosti dovolj razločevalnega prikaza tudi v skladenjsko označenih korpusih. Vsi ti prikazi oz. oblikoslovne in skladenjske označbe v besedilnih korpusih pa morajo sloneti na dovolj jasnih in natančnih slovničnih opredelitvah in na razumevanju le-teh. Tehnologija se torej potrjuje kot velika in nepogrešljiva pomočnica, potrebuje pa vsebino – slednja, tako vložena kot potem nanovo pridobljena, pa ostaja odvisna od naših poznavanjskih in interpretativnih zmožnosti.

Andreja Žele
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
andreja.zele@ff.uni-lj.si